

CRIZA PROGRESULUI ISTORIC ÎN EPOCA INTELIGENȚEI ARTIFICIALE: O ANALIZĂ FILOSOFICĂ A LUI YUVAL NOAH HARARI

**Ecaterina LOZOVANU,
Arina ANTOCI,**

Universitatea Tehnică a Moldovei

Articolul analizează criza conceptului de progres istoric în contextul dezvoltării inteligenței artificiale, din perspectiva reflecției filosofice propuse de Yuval Noah Harari. Pornind de la fundamentele moderne ale progresului, articulate de Immanuel Kant, G. W. F. Hegel și Émile Durkheim, studiul evidențiază caracterul normativ și teleologic atribuit istoriei în modernitate. Criticile secolului XX și epuizarea metanarațiunilor progresiste creează cadrul în care Harari interpretează progresul ca narațiune contingentă, susținută de ficțiuni colective și lipsită de garanții morale. În epoca inteligenței artificiale, delegarea deciziilor către algoritmi și concentrarea puterii informaționale accentuează decuplarea dintre dezvoltarea tehnologică și cea morală, transformând progresul din certitudine istorică într-o posibilitate fragilă, dependentă de reflecție critică și instituții etice funcționale.

Cuvinte-cheie: *progres istoric, criza modernității, inteligență artificială, narațiuni ale progresului, etică tehnologică, filosofia istoriei, progres moral, postumanism.*

THE CRISIS OF HISTORICAL PROGRESS IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: A PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF YUVAL NOAH HARARI

The article examines the crisis of historical progress in the context of the accelerated development of artificial intelligence, drawing on the philosophical analysis proposed by Yuval Noah Harari. Starting from the modern foundations of progress articulated by Immanuel Kant, G. W. F. Hegel, and Émile Durkheim, the study highlights the normative and teleological status historically attributed to progress. Twentieth-century critiques and the exhaustion of progressive metanarratives provide the framework within which Harari interprets progress as a contingent narrative, sustained by collective fictions and lacking moral guarantees. In the age of artificial intelligence, the delegation of decision-making to algorithms and the concentration of informational power intensifies the decoupling of technological development from moral progress, transforming progress from a historical certainty into a fragile possibility dependent on critical reflection and ethical institutions.

Keywords: *historical progress, crisis of modernity, artificial intelligence, progress narratives, technological ethics, philosophy of history, moral progress, posthumanism.*

Introducere

Conceptul de progres reprezintă una dintre axele fundamentale ale filosofiei moderne a istoriei, ce articulează speranța că devenirea istorică a umanității urmează o direcție inteligibilă, orientată spre ameliorare morală, rațională și socială. De la Iluminism până la teoriile clasice ale modernității, progresul a funcționat ca principiu normativ, criteriu de evaluare a schimbării istorice și orizont de sens al acțiunii umane. În această paradigmă, istoria nu este o succesiune aleatorie de evenimente, ci un proces guvernat de rațiune, capabil să conducă, în pofida conflictelor și regreselor temporare, către forme superioare de libertate, autonomie și ordine morală. O asemenea viziune se regăsește, în forme distincte, la Immanuel Kant, G. W. F. Hegel sau Émile Durkheim, pentru care progresul rămâne, chiar și atunci când este fragil sau ambivalent, o posibilitate structurală a modernității.

Secolul al XX-lea a produs însă o ruptură profundă în această încredere teleologică. Traumele istorice ale modernității târzii — războaiele mondiale, genocidul, totalitarismele și instrumentalizarea tehnologică a violenței — au subminat credința într-un progres necesar și moralmente garantat. Filosofia istoriei a fost astfel constrânsă să-și reconsidere premisele fundamentale. Criticile formulate de Walter Benjamin și Theodor W. Adorno au evidențiat caracterul ideologic al narațiunilor progresiste, arătând că rațiunea instru-

mentală și dezvoltarea tehnică pot deveni factori de dominație și distrugere, nu de emancipare. Ulterior, gândirea postmodernă, reprezentată emblematic de Jean-François Lyotard, a legitimat marile metanarațiuni istorice, proclamând sfârșitul oricărei justificări universale a sensului istoriei.

În acest context teoretic marcat de scepticism față de teleologie, reflecția lui Yuval Noah Harari se impune ca un diagnostic influent al contemporaneității. În lucrări precum *Sapiens: Scurtă istorie a omenirii* și *Homo Deus: Scurtă istorie a viitorului*, Harari propune o demistificare radicală a ideii de progres, pe care o interpretează nu ca lege istorică sau finalitate morală, ci ca narațiune contingentă, produsă de ficțiuni colective ce permit cooperarea la scară largă. Religia, ideologiile politice, capitalismul și, mai recent, tehnologiile digitale devin cadre simbolice prin care societățile conferă sens trecutului și legitimează prezentul. Progresul apare astfel ca efect al perspectivei și al puterii narative, nu ca realitate obiectivă sau necesitate istorică, idee care confirmă faptul că sensul istoriei este construit prin procese de comunicare și interpretare colectivă [2].

Miza acestei demistificări devine mai acută și imperativă în analiza impactului dezvoltării inteligenței artificiale. Pentru Harari, IA nu reprezintă doar un nou stadiu al progresului tehnologic, ci o provocare ontologică și etică la adresa umanismului modern. Delegarea deciziei către algoritmi, concentrarea puterii informaționale și emergența unor sisteme opace de control subminează criteriile clasice ale progresului, centrate pe autonomie, responsabilitate și libertate. În acest sens, problema progresului nu mai poate fi formulată ca o chestiune de accelerare tehnologică, ci ca una de orientare normativă. Această ruptură dintre puterea tehnică și capacitatea etică de asumare a deciziei a fost analizată critic, evidențiindu-se riscul ca superintelența să transforme raționalitatea instrumentală într-un substitut al judecății morale umane, accentuând criza sensului progresului în epoca algoritmică [4].

Articolul de față își propune să analizeze critic această mutație conceptuală a ideii de progres, plasând gândirea lui Yuval Noah Harari în dialog cu tradiția filosofiei clasice a istoriei și cu critica post-teleologică a modernității. Obiectivul nu este abandonarea ideii de progres, ci clarificarea statutului său filosofic într-o epocă în care viitorul nu mai este garantat de rațiune, ci depinde de alegeri etice și politice radical contingente.

Context

Conceptul de progres ocupă un loc central în filosofia modernă a istoriei, fiind formulat în mod paradigmatic de Immanuel Kant ca expresie a rațiunii practice și a orientării morale a umanității. În opoziție cu această viziune, Yuval Noah Harari propune, în lucrări precum *Sapiens: Scurtă istorie a omenirii* și *Homo Deus: Scurtă istorie a viitorului*, o demistificare radicală a ideii de progres, pe care o interpretează ca narațiune istorică contingentă, nu ca finalitate rațională sau morală. Analiza comparativă dintre Kant și Harari relevă o mutație profundă în modul de a concepe istoria: de la progres ca destin normativ al umanității la progres ca efect al ficțiunilor colective.

Pentru Kant, progresul este inseparabil de proiectul iluminist. În eseul *Ideea unei istorii universale din perspectivă cosmopolită* (1784), Kant susține că, deși indivizii acționează adesea din interese egoiste, natura însăși folosește aceste conflicte pentru a conduce specia umană către realizarea potențialului său moral. Această viziune introduce o teleologie rațională: istoria nu este o succesiune aleatorie de evenimente, ci un proces orientat către dezvoltarea facultăților raționale și instituirea unei ordini juridice cosmopolite. Progresul, în sens kantian, nu este garantat la nivel individual, dar este posibil și probabil la nivelul speciei, „prin acumularea instituțională a rațiunii și a dreptului” [11].

În *Spre pacea eternă* (1795), Kant extinde această concepție, susținând că „progresul istoric se manifestă prin trecerea graduală de la starea de natură la o ordine juridică internațională” [12]. Chiar și războaiele, și conflictele sunt interpretate ca mecanisme paradoxale prin care umanitatea este constrânsă să creeze instituții care să limiteze violența. Progresul este, așadar, moral și normativ, nu doar tehnic sau material. El presupune extinderea libertății, a autonomiei și a responsabilității morale, în acord cu legea morală universală.

Harari respinge explicit această interpretare. Pentru el, ideea că istoria ar fi orientată către bine sau libertate este o ficțiune retrospectivă, construită de societăți pentru a conferi sens și coerență trecutului. În

Sapiens, Harari arată că progresul tehnologic și economic nu a dus în mod necesar la o creștere a fericirii sau a libertății individuale [9]. Revoluția agricolă, adesea considerată un pas major al progresului, este reinterpretată ca o „capcană evolutivă”, care a sporit suferința și inegalitatea. Această analiză subminează presupunerea kantiană conform căreia dezvoltarea istorică conduce inevitabil la realizarea potențialului moral al umanității.

Din perspectivă filosofică, diferența dintre Kant și Harari se poate formula ca o opoziție între progresul ca normă morală și progresul ca narațiune explicativă. Kant atribuie istoriei o direcție obiectivă, chiar dacă aceasta nu este întotdeauna vizibilă empiric. Harari, dimpotrivă, susține că direcția istoriei este rezultatul interpretărilor ulterioare și al ficțiunilor colective. Pentru el, ideea de progres nu descrie o realitate independentă, ci reflectă nevoia umană de sens și coerență. Din această perspectivă, critica harariană poate fi citită ca simptom al unei crize epistemice a progresului, în care sensul istoric nu mai este garantat de rațiune sau Spirit, ci devine dependent de arhitecturi informaționale și regimuri de semnificație, așa cum așa cum este argumentat în analiza comunicării și semnificației în contexte digitale [3].

Această diferență se reflectă și în modul în care cei doi gânditori înțeleg raportul dintre tehnologie și moralitate. Kant presupune că dezvoltarea rațiunii și a instituțiilor juridice va conduce, în cele din urmă, la o ordine morală superioară. Harari, în schimb, avertizează că progresul tehnologic poate fi moralmente neutru sau chiar regresiv. În *Homo Deus*, el sugerează că tehnologiile avansate, precum inteligența artificială și biotehnologia, ar putea submina autonomia și libertatea umană, transformând individul într-un simplu nod al sistemului algoritmic [8]. Această perspectivă contrazice optimismul kantian privind capacitatea rațiunii de a ghida progresul în direcția binelui.

Totuși, Harari nu respinge complet ideea de progres, ci o redefinește. El arată că progresul există în sens tehnic și organizațional, dar nu poate fi identificat automat cu progresul moral. Această poziție poate fi interpretată ca o critică empirică a proiectului kantian, bazată pe experiențele istorice ale secolului XX și pe riscurile tehnologice ale secolului XXI. Din această perspectivă, Harari nu neagă posibilitatea progresului moral, ci contestă presupunerea că acesta ar fi inevitabil sau garantat de structura istoriei.

O altă diferență fundamentală constă în statutul subiectului istoric. Kant plasează omul rațional în centrul istoriei: subiect autonom, capabil de acțiune morală și responsabilitate. Harari, în schimb, decenterază subiectul uman, mai ales în *Homo Deus*, unde sugerează că algoritmii și sistemele de date ar putea deveni noii agenți ai istoriei [8]. Această mutație implică o criză a umanismului, incompatibilă cu antropologia filosofică kantiană, care consideră autonomia și demnitatea umană ca valori fundamentale și inalienabile.

Din perspectiva filosofiei istoriei, analiza lui Harari poate fi interpretată ca o demistificare a teleologiei kantiene. Dacă pentru Kant sensul istoriei este ancorat în rațiunea morală, pentru Harari sensul este un construct narativ, dependent de regimurile de cunoaștere și de ficțiunile colective dominante. Această poziție reflectă influența gândirii postmoderne și a criticii metanarațiunilor, dar și o adaptare la contextul tehnologic contemporan.

Cu toate acestea, tensiunea dintre Kant și Harari nu trebuie interpretată exclusiv ca o opoziție. Kant oferă un ideal normativ, un criteriu pentru evaluarea progresului, în timp ce Harari oferă o analiză descriptiv-critică a modului în care societățile construiesc ideea de progres. În acest sens, opera lui Harari poate funcționa ca un test empiric al validității optimismului kantian: istoria modernă și contemporană arată că progresul tehnic nu garantează progresul moral, iar autonomia umană este fragilă în fața sistemelor tehnologice complexe.

Așadar, analiza comparativă dintre Immanuel Kant și Yuval Noah Harari evidențiază o transformare majoră în filosofia istoriei. De la progresul ca destin moral al umanității, garantat de rațiune, se ajunge la progresul ca narațiune contingentă, dependentă de ficțiuni colective și de evoluțiile tehnologice. Harari nu oferă o alternativă normativă la teleologia kantiană, dar demontează presupunerea că istoria ar avea o direcție intrinsecă către bine. Această demistificare obligă filosofia contemporană să regândească relația dintre istorie, moralitate și tehnologie, și să recunoască faptul că progresul, în absența unei reflecții etice constante, rămâne o promisiune incertă, nu o certitudine istorică.

În filosofia modernă a istoriei, conceptul de progres capătă o formulare sistematică și normativă în opera

lui G. W. F. Hegel, pentru care istoria este expresia devenirii rațiunii și a realizării treptate a libertății [10]. În contrast radical cu această viziune teleologică, Yuval Noah Harari propune, în *Sapiens: Scurtă istorie a omenirii* și *Homo Deus: Scurtă istorie a viitorului*, o interpretare critică a progresului ca narațiune contingentă, lipsită de finalitate rațională intrinsecă. Analiza comparativă dintre Hegel și Harari evidențiază o mutație majoră în filosofia istoriei: de la progresul ca necesitate dialectică a Spiritului la progresul ca construct narativ și tehnologic, lipsit de garanție morală.

Pentru Hegel, istoria este „progresul în conștiința libertății”. Această formulare celebră exprimă esența teleologiei hegeliene: evenimentele istorice, oricât de haotice ar părea la nivel empiric, sunt guvernate de o rațiune immanentă care conduce omenirea către forme tot mai complexe de libertate instituționalizată. În concepția lui Hegel, „Statul modern este expresia cea mai înaltă a raționalității istorice,” [10] întrucât reconciliază libertatea individuală cu ordinea universală. Progresul nu este accidental, ci necesar, nu este doar material ci în primul rând spiritual și normativ.

Harari respinge explicit această concepție. În *Sapiens*, el demontează ideea că istoria ar avea o direcție inteligibilă sau o logică internă orientată spre libertate. Progresul, susține Harari, este o *iluzie retrospectivă*, generată de tendința umană de a ordona trecutul într-o expunere coerentă. Evenimentele istorice nu sunt expresia unei rațiuni universale, ci rezultatul unor conjuncturi biologice, ecologice și culturale contingente [9]. Dacă pentru Hegel rațiunea se realizează prin istorie, pentru Harari istoria este un produs al ficțiunilor colective care conferă sens și legitimitate ordinii sociale existente.

Diferența fundamentală dintre cei doi gânditori privește statutul sensului istoric. În filosofia hegeliană, sensul este immanent procesului istoric: „Spiritul se realizează prin contradicții, conflicte și sinteze succesive” [10]. Chiar și războaiele sau tragediile sunt integrate într-o logică dialectică superioară, care justifică retrospectiv suferința ca moment necesar al progresului. Harari consideră această justificare profund problematică din punct de vedere etic și epistemologic. El refuză ideea că suferința ar putea fi „răscumpărată” printr-un sens ulterior și subliniază că istoria nu oferă garanții morale. În acest sens, Harari se apropie mai degrabă de critica post-hegeliană formulată de Benjamin sau Adorno decât de tradiția idealistă.

Un alt punct de divergență major îl constituie raportul dintre progres și subiectul istoric. Hegel plasează Spiritul — realizat prin popoare, lideri și instituții — în centrul istoriei. Chiar dacă indivizii sunt adesea inconștienți de rolul lor, ei sunt instrumente ale Rațiunii universale. Harari, dimpotrivă, decentrează radical subiectul uman. În *Homo Deus*, el sugerează că omul ar putea înceta să mai fie agentul principal al istoriei, fiind înlocuit de sisteme algoritmice și tehnologii de procesare a datelor [8]. Această perspectivă este incompatibilă cu antropologia filosofică hegeliană, pentru care libertatea și conștiința de sine sunt esența Spiritului istoric.

În ceea ce privește tehnologia, diferența este la fel de pronunțată. Hegel vede dezvoltarea tehnică și instituțională ca expresii ale progresului rațiunii obiective. Harari, în schimb, avertizează asupra „neutralității morale a progresului tehnologic” [8]. El arată că dezvoltările tehnologice nu sunt orientate de o rațiune universală, ci de interese economice, politice și de eficiență. Progresul tehnologic poate conduce la pierderea autonomiei, la supraveghere și la accentuarea inegalităților, fără a contribui la libertatea umană. Astfel, Harari contestă presupunerea hegeliană conform căreia progresul istoric ar implica automat o creștere a libertății.

Din perspectivă metodologică, opoziția dintre Hegel și Harari reflectă trecerea de la metanarațiune la analiza narativă a istoriei. Hegel oferă una dintre cele mai ambițioase metaexpuneri ale modernității, în care istoria are un început, o direcție și un scop. Harari, dimpotrivă, operează cu o pluralitate de narațiuni, fără a le subordona unui telos universal. Deși *Sapiens* este o sinteză globală, ea nu afirmă o direcție necesară a istoriei, ci explică modul în care oamenii au construit sensuri istorice pentru a-și legitima acțiunile.

Totuși, Harari nu neagă complet existența progresului; el neagă progresul ca necesitate istorică. Există progres în sens tehnic, organizațional și cognitiv, dar acesta nu este orientat intrinsec spre libertate sau bine. În acest punct, Harari poate fi citit ca un critic empiric al optimismului hegelian: istoria modernă, marcată de totalitarisme și genocid, demonstrează că raționalizarea societății nu garantează emanciparea. Progresul hegelian, privit din perspectiva secolului XX și XXI, apare, astfel, ca o construcție filosofică incapabilă să integreze radicalitatea răului istoric.

Din perspectivă filosofică, distincția dintre Harari și Hegel poate fi interpretată ca o deconstrucție a teleologiei. Harari nu propune o alternativă sistematică la filosofia hegeliană a istoriei, dar îi subminează premisele fundamentale: ideea de rațiune immanentă, de sens necesar și de subiect istoric privilegiat. În locul acestora, el oferă o viziune în care istoria este rezultatul interacțiunii dintre biologie, cultură și tehnologie, iar progresul este un efect al credințelor colective, nu o lege a devenirii.

Analiza comparativă dintre Hegel și Yuval Noah Harari evidențiază două paradigme opuse ale progresului istoric. Pentru Hegel, progresul este expresia realizării rațiunii și a libertății, iar istoria are un sens obiectiv și necesar. Pentru Harari, progresul este o narațiune contingentă, lipsită de fundament metafizic și de garanție morală. Această tranziție de la teleologie la demistificare reflectă mutațiile majore ale filosofiei contemporane a istoriei, marcate de scepticism față de metanarațiuni și de conștientizarea riscurilor tehnologice. Harari nu oferă un nou sens al istoriei, ci ne obligă să recunoaștem fragilitatea ideii de progres și responsabilitatea etică a prezentului într-o lume în care viitorul nu mai este guvernat de rațiune, ci de alegeri contingente și sisteme tehnologice opace.

Conceptul de progres ocupă un loc central și în sociologia clasică a lui Émile Durkheim, dar sensul său diferă semnificativ de viziunile teleologice optimiste ale modernității triumfaliste. Pentru Durkheim, progresul nu este o lege istorică universală și nici o garanție a îmbunătățirii morale a umanității, ci un proces structural, contingent, legat de transformarea formelor de solidaritate socială. În *De la division du travail social* (1893), Durkheim interpretează evoluția societăților moderne ca „trecere de la solidaritatea mecanică la solidaritatea organică, unde creșterea diferențierii sociale produce interdependență funcțională” [6]. Progresul, dintr-o perspectivă deconstructivă, apare ca o intensificare a complexității sociale, „care pune în pericol însăși existența omenirii”. Acesta nu se prezintă ca o acumulare liniară de bine, rațiune sau fericire ci eminamente o acumulare de probleme.

Această perspectivă îl distanțează parțial de optimismul iluminist, dar îl menține încă într-un cadru modernist, în care coeziunea socială și integrarea normativă sunt posibile prin instituții funcționale. Chiar și atunci când analizează patologiile modernității — anomia, alienarea, crizele morale — Durkheim nu abandonează ideea că societatea dispune de resurse interne pentru autoreglare. Progresul este fragil și reversibil, dar nu iluzoriu: el depinde de capacitatea colectivă de a produce norme, valori și sens comun.

În contrast, Yuval Noah Harari se înscrie explicit în paradigma critică post-teleologică, apropiindu-se astfel de Benjamin, Adorno și Lyotard. Pentru Harari, progresul nu este nici măcar un proces structural netru, ci o narațiune retrospectivă construită de societăți pentru a justifica ordinea existentă. În *Sapiens*, ceea ce apare drept progres — revoluția agricolă, dezvoltarea statului, expansiunea tehnologică — este analizat prin prisma costurilor sale umane, ecologice și morale. Spre deosebire de Durkheim, Harari nu presupune existența unei funcționalități sociale intrinseci; dimpotrivă, multe structuri sociale persistă nu pentru că sunt „bune”, ci pentru că sunt susținute de ficțiuni colective eficiente.

Raportat la critica iluziei progresului formulată de Benjamin și Adorno, Durkheim poate fi interpretat ca un gânditor de tranziție. El nu ignoră suferința și dezordinea modernă, dar continuă să creadă într-o raționalitate socială emergentă. Harari, în schimb, radicalizează ruptura: progresul tehnologic nu implică progres moral, iar istoria nu posedă niciun *telos* ascuns. Asemenea lui Lyotard, el respinge metanarațiunile justificative și tratează istoria ca un câmp contingent de construcții simbolice, în care sensul este produs, nu descoperit.

Diferența fundamentală dintre Durkheim și Harari constă, astfel, în statutul acordat sensului istoric. Pentru Durkheim, sensul este immanent societății și poate fi reconstruit normativ; pentru Harari, el este un artefact narativ, dependent de putere și credință colectivă. În lumina traumelor secolului XX și a criticii postmoderne a progresului, perspectiva harariană se impune ca un diagnostic al contemporaneității: progresul nu mai poate fi gândit ca o evoluție necesară, ci ca o iluzie socială cu efecte reale, adesea ambivalente sau distructive.

În acest sens, dialogul Durkheim–Harari nu este doar unul teoretic, ci exprimă tensiunea profundă dintre modernitatea sociologică și scepticismul post-teleologic al gândirii contemporane asupra istoriei și viitorului uman.

Evenimentele dure ale secolului XX — cele două războaie mondiale, Holocaustul, totalitarismele — au generat o ruptură profundă în înțelegerea modernă a istoriei. Credința într-un progres inevitabil, rațional și moral al umanității a fost subminată, iar filosofia istoriei a fost forțată să se confrunte cu o *criză epistemică și morală*. Experiențele catastrofale ale secolului XX au arătat că ceea ce tradiția modernistă considera a fi „progres” putea fi simultan generator de suferință masivă, genocid și distrugere. În acest context, gânditori precum Walter Benjamin și Theodor W. Adorno au formulat critici radicale ale ideii de progres ca mit ideologic, analizând modul în care istoria, adesea prezentată ca o succesiune a realizărilor raționale, ascunde violență, suferință și injustiție.

Pentru Benjamin, istoria nu este un proces unitar, ci un câmp de ruine și momente traumatice. În „Teze despre filosofia istoriei” (1940), el propune o imagine emblematică: „îngerul istoriei, împins neputincios spre viitor de forța progresului, cu fața întoarsă către trecut, privind ruinele și catastrofele pe care omenirea le lasă în urma sa” [5]. Această metaforă ilustrează ruptura definitivă cu teleologia modernă și respingerea ideii că istoria ar fi un drum inevitabil către bine, libertate sau rațiune. Benjamin subliniază că sarcina criticii istorice nu este să identifice sensuri universale, ci să salveze și să reconstituie „momentele de suferință” ignorate sau neglijate de istoriografia triumfalistă. În acest sens, filosofia istoriei devine o activitate *morală și etică*, orientată spre memoria celor oprimați și uitați, și nu un instrument de justificare a ordinii dominante sau de legitimizare a progresului.

Theodor W. Adorno, din perspectiva școlii de la Frankfurt, contribuie, de asemenea, la deconstrucția ideii de progres istoric. În lucrările sale despre *Dialectica iluminismului* (1947, împreună cu Max Horkheimer), Adorno arată că rațiunea instrumentală, adesea considerată motorul progresului, poate genera teroare și dominație [7]. Războaiele moderne, genocidul și totalitarismul sunt expresii ale unei rațiuni „iluminate” care, în loc să elibereze, subjugă și distruge. Proiectul modernist, care promitea libertate și emancipare prin cunoaștere și rațiune, se dovedește ambivalent și chiar periculos atunci când este aplicat într-un mod necritic. Astfel, progresul nu mai este un dat natural sau inevitabil, ci o ficțiune ideologică, folosită pentru a legitima ordinea socială existentă și a masca violențele istorice.

Această *criză a credinței în progres* se radicalizează în a doua jumătate a secolului XX, odată cu apariția gândirii postmoderne. Jean-François Lyotard, în *La condition postmoderne* (1979), proclamă „sfârșitul marilor metanarațiuni” [13]. Teoriile globale despre sensul istoriei — iluministe, hegeliene, marxiste — și-au pierdut credibilitatea, fiind incapabile să cuprindă complexitatea și pluralitatea experiențelor umane. În locul lor, apar narațiuni locale, fragmentare, contingente, care refuză orice pretenție de universalitate. Istoria nu mai poate fi înțeleasă ca un proces coerent și linear; ea devine o pluralitate de discursuri, de perspective și interpretări ireductibile. Această viziune postmodernă confirmă observațiile benjaminieni și adornoieni: progresul este, în esență, o iluzie — un construct narativ care legitimează ordinele sociale și ascunde suferința.

Iluzia progresului poate fi înțeleasă și prin prisma unei analize epistemologice: istoria a fost determinată de către cei care dețineau puterea de a defini „adevărul” și „rațiunea” într-o epocă dată. În acest sens, Benjamin, Adorno și Lyotard critică pretinsa obiectivitate a istoriei moderniste, evidențiind că sensul istoric este întotdeauna condiționat de perspectivele dominante și de interesele instituționale. Iluzia progresului servește astfel drept mit ideologic, prin care suferința este estompată și traumele sunt marginalizate.

În acest context teoretic tensionat, operele lui Yuval Noah Harari, în special *Sapiens: Scurtă istorie a omenirii*, se înscriu ca o încercare de a reinterpretă istoria fără a recurge la teleologii progresiste. Harari demonstrează că ceea ce este perceput ca progres nu este universal sau inevitabil, ci produsul ficțiunilor colective: religii, mituri politice și ideologii economice. Asemenea lui Benjamin, Harari subliniază importanța criticii istoriei „triumfaliste” și a examinării suferințelor și tensiunilor ignorate. Cu toate acestea, el extinde analiza la nivel macro: ficțiunile colective nu afectează doar subiecte individuale, ci modelează întregul destin al speciei umane, conferind coeziune socială și structurând ordinea globală.

Harari preia scepticismul postmodern față de metanarațiuni, dar îl combină cu o ambiție sintetică: să ofere o *istorie universală a speciei* fără a impune o teleologie a progresului. Această abordare ilustrează cum istoria poate fi interpretată ca un proces contingent și constructiv, în care sensurile istorice nu sunt date,

ci create de ficțiuni colective. Spre deosebire de perspectiva modernistă, care justifică succesiunea evenimentelor prin rațiune și moralitate, Harari arată că progresul este o iluzie emergentă din acțiunea și credința colectivă, nu o realitate obiectivă.

Traumele istorice, cum ar fi războaiele mondiale, genocidul și totalitarismele, constituie exemple concrete ale acestei iluzii: ceea ce ar fi putut fi prezentat ca progres tehnologic, economic sau social a fost adesea asociat cu distrugere și violență. Harari folosește aceste exemple pentru a demonstra că progresul tehnologic și economic nu coincide automat cu progresul moral sau etic. Această teză corespunde criticii lui Adorno privind rațiunea iluministă: instrumentele dezvoltate pentru emancipare pot fi folosite pentru subjugare.

Iluzia progresului, așa cum este expusă de Benjamin, Adorno, Lyotard și Harari, are implicații teoretice și metodologice importante. În primul rând, respinge orice tentativă de a interpreta istoria ca un proces uniform, predictibil și moralmente justificabil. În al doilea rând, subliniază necesitatea unei filozofii critice a istoriei, care examinează trauma, marginalitatea și suferința, oferind o alternativă la istoriei triumfaliste și justificative. În al treilea rând, această perspectivă deschide calea pentru o istorie reflexivă și pluralistă, care integrează multiple perspective, inclusiv cele ale celor oprimați sau excluși din discursul oficial.

Această analiză devine relevantă și pentru înțelegerea istoriei contemporane și a provocărilor viitorului. Într-o lume globalizată, cu tehnologii emergente și interdependențe complexe, mitul progresului poate fi reactivat sub forme noi, cum ar fi ideologia digitalizării sau optimismul tehnologic necritic. Harari, prin analiza sa a ficțiunilor colective, oferă instrumente conceptuale pentru a identifica și analiza aceste narațiuni moderne: ceea ce pare progres tehnologic sau social poate fi, de fapt, un construct narativ care conferă legitimitate unor interese politice și economice.

Astfel, critica iluziei progresului rămâne un instrument epistemologic și moral esențial. Benjamin ne amintește de importanța memoriei și a traumei istorice, Adorno ne avertizează asupra ambivalenței rațiunii, Lyotard subliniază pluralitatea și fragmentarea narațiunilor, iar Harari arată cum ficțiunile colective modelează istoria globală. Combinate, aceste perspective demonstrează că progresul nu este o realitate obiectivă, ci un efect al credințelor colective și al construcțiilor ideologice, și că orice filosofie a istoriei trebuie să țină cont de această condiționare.

Așadar, traumele secolului XX și analiza filosofică postmodernă au demontat ideea de progres inevitabil, înlocuind-o cu o viziune complexă, contingentă și critică a istoriei. Iluzia progresului nu este doar o eroare intelectuală, ci un fenomen social și moral, care a influențat narațiuni colective, politici și percepții asupra realității. Operele lui Harari extind această analiză, demonstrând că sensul istoric este produs de ficțiuni colective și că progresul, așa cum este perceput, rămâne o construcție culturală și narativă, dependentă de credințele, miturile și structurile de putere ale fiecărei epoci. În acest cadru, istoria nu mai poate fi citită ca o succesiune inevitabilă de realizări morale sau raționale, ci ca un câmp fragmentar, conflictual și plural, în care progresul rămâne, într-o mare măsură, o iluzie colectivă.

În reflecția filosofică a lui Yuval Noah Harari, conceptul de progres este supus unei demistificări radicale, fiind desprins de orice teleologie morală sau istorică. În lucrări precum *Sapiens* și *Homo Deus*, Harari contestă ideea modernă conform căreia dezvoltarea tehnologică, științifică și economică ar coincide în mod necesar cu o îmbunătățire a condiției umane. Progresul, susține el, nu este o realitate obiectivă sau un proces inevitabil, ci o construcție narativă emergentă care structurează cooperarea la scară largă: mituri religioase, ideologii politice, sisteme economice și, în prezent, narațiuni tehnico-științifice [8; 9].

Această perspectivă se înscrie într-o critică post-teleologică a istoriei, apropiată de tradiția benjaminiană și de scepticismul postmodern față de marile metanarațiuni. Pentru Harari, istoria nu are o direcție intrinsecă, iar succesiunea evenimentelor nu poate fi justificată printr-un sens moral universal. Ceea ce este numit „progres” apare, retrospectiv, ca un efect de perspectivă: societățile tind să interpreteze supraviețuirea și dominația propriilor structuri drept dovezi ale unui avans obiectiv. În realitate, multe dintre „progresele” istorice — revoluția agricolă, apariția statului birocratic, industrializarea — au produs atât beneficii, cât și forme profunde de suferință, inegalitate și alienare.

Impactul dezvoltării inteligenței artificiale amplifică, în viziunea lui Harari, această ambivalență fundamen-

tală a progresului. IA nu reprezintă un simplu instrument neutru de eficientizare, ci o mutație ontologică în raportul dintre cunoaștere, putere și subiectivitate. Spre deosebire de tehnologiile anterioare, inteligența artificială nu se limitează la extinderea capacităților fizice ale omului, ci concurează direct cu facultăți considerate esențial umane: raționamentul, decizia, interpretarea și chiar creativitatea. Astfel, progresul tehnologic riscă să devină un proces de decuplare între dezvoltarea sistemelor inteligente și dezvoltarea morală sau politică a umanității.

Harari avertizează că narațiunea progresului IA poate masca noi forme de dominație și excludere. Algoritmii, controlați de elite tehnologice și structuri politice opace, pot produce o concentrare fără precedent a puterii, ceea ce amplifică rolul profesiei de a informa în filtrarea, interpretarea și contextualizarea critică a realității sociale [1], generând ceea ce el numește o „clasă inutilă” — indivizi ale căror competențe devin irelevante într-o economie automatizată [8]. În acest context, progresul nu mai este un proiect colectiv, ci un avantaj asimetric, care amplifică inegalitățile și fragilizează coeziunea socială.

Din punct de vedere epistemologic, IA subminează și umanismul modern, fundament al ideii clasice de progres, și accentuează importanța profesiei de a informa ca mecanism critic de mediere și interpretare a realității sociale [3]. Dacă deciziile sunt tot mai mult delegate algoritmilor, criteriile de adevăr, valoare și responsabilitate devin opace și depersonalizate. Harari sugerează că asistăm la o mutație de la „povestea umanistă” la un „dataism” tehnologic, în care valoarea este atribuită fluxurilor de date, nu experienței umane. Progresul este redefinit ca optimizare algoritmică, iar sensul este substituit de eficiență.

Din aceste considerente, pentru Harari, dezvoltarea inteligenței artificiale nu confirmă promisiunea modernă a progresului, ci o pune radical sub semnul întrebării. Progresul tehnologic, lipsit de un cadru etic și politic robust, riscă să devină o nouă iluzie istorică — una cu consecințe globale [4]. Analiza sa nu este una anti-tehnologică, ci profund critică: viitorul nu depinde de cât de „avansată” devine inteligența artificială, ci de capacitatea umanității de a construi narațiuni morale și instituții care să subordoneze progresul tehnic valorilor umane fundamentale.

Concluzii

Analiza amplă a conceptului de progres, desfășurată în dialog critic între filosofia clasică a istoriei și reflecția contemporană, evidențiază o mutație profundă în modul de a înțelege sensul devenirii istorice. De la Kant, Hegel și Durkheim până la Benjamin, Adorno, Lyotard și Harari, ideea de progres traversează o transformare radicală: de la principiu normativ și teleologic, ancorat în rațiune și moralitate, la construct narativ contingent, lipsit de garanție etică și de finalitate intrinsecă. Această mutație nu este doar teoretică, ci reflectă experiențele istorice traumatice ale modernității târzii și provocările tehnologice ale prezentului.

În filosofia clasică a istoriei, progresul funcționează ca orizont de sens. La Kant, el este expresia rațiunii practice și a speranței morale a umanității, la Hegel, devine legea internă a istoriei, realizarea necesară a libertății prin rațiunea Spiritului, iar la Durkheim, apare sub forma unei evoluții structurale a solidarității sociale, fragile, dar orientate spre integrare normativă. În toate aceste perspective, progresul rămâne, în grade diferite, legat de ideea că istoria posedă o direcție inteligibilă și că dezvoltarea socială poate fi evaluată în termeni de îmbunătățire morală sau rațională.

Secolul XX produce însă o ruptură ireversibilă în această încredere. Traumele istorice – războaiele mondiale, Holocaustul, totalitarismele – expun caracterul problematic al teleologiilor progresiste. Critica formulată de Benjamin și Adorno arată că progresul, în numele rațiunii și al iluminării, a putut genera dominație, violență și exterminare. Istoria nu mai apare ca realizare graduală a libertății, ci ca acumulare de ruine și suferință. Lyotard radicalizează această critică, proclamând sfârșitul marilor metanarațiuni și delegitimând orice tentativă de a conferi istoriei un sens universal și unitar.

În acest context teoretic, gândirea lui Yuval Noah Harari reprezintă nu doar o continuare, ci o reconfigurare a criticii progresului. Harari nu se limitează la demontarea teleologiilor clasice, ci analizează mecanismele prin care ideea de progres este produsă, susținută și instrumentalizată prin ficțiuni colective. Progresul nu mai este un fapt ontologic sau moral, ci un efect narativ, dependent de credință, putere și tehnologie. Istoria devine un proces contingent, lipsit de sens intrinsec, în care structurile sociale persistă nu pentru că sunt juste sau raționale, ci pentru că sunt eficiente în organizarea cooperării la scară largă.

Această demistificare capătă o relevanță decisivă în analiza impactului inteligenței artificiale. În viziunea lui Harari, IA nu reprezintă apogeul progresului umanist, ci o provocare fundamentală la adresa acestuia. Dacă rațiunea, autonomia și libertatea constituiau criteriile clasice ale progresului, delegarea deciziei către algoritmi subminează însăși baza normativă a modernității. Progresul tehnologic se autonomizează față de progresul moral, iar eficiența algoritmică riscă să înlocuiască responsabilitatea etică. În acest sens, Harari nu anunță un viitor distopic inevitabil, ci avertizează asupra fragilității criteriilor prin care evaluăm progresul.

Concluzia majoră a acestui demers este că progresul nu poate fi nici abandonat complet, nici acceptat necritic. Analiza comparativă arată că, deși teleologiile kantiene și hegeliene sunt greu de susținut în lumina istoriei recente, ele oferă totuși un cadru normativ indispensabil pentru evaluarea critică a prezentului. Harari demontează iluzia progresului inevitabil, dar nu furnizează un nou *telos* istoric; el transferă responsabilitatea sensului din structura istoriei în decizia etică a prezentului.

Astfel, filosofia contemporană a istoriei este constrânsă să opereze într-un orizont post-teleologic: progresul nu mai este o certitudine, ci o posibilitate fragilă, dependentă de reflecție critică, memorie istorică și instituții etice robuste. Într-o lume dominată de tehnologii opace și de ficțiuni colective puternice, adevărata miză nu mai este accelerarea progresului, ci capacitatea de a-l orienta normativ. Fără această orientare, progresul rămâne o promisiune ambiguă – capabilă să producă atât emancipare, cât și distrugere.

În acest sens, dialogul dintre Kant, Hegel, Durkheim și Harari nu este unul închis, ci deschide o problemă centrală a gândirii contemporane: cum poate fi gândit progresul după sfârșitul teleologiilor, într-o epocă în care viitorul nu mai este garantat de rațiune, ci depinde de algoritmi și alegeri morale, și politice radical contingente.

Bibliografie:

1. ANTOCI, A. *Actualitatea și necesitatea profesiei de a informa*. În: *Studia Universitatis Moldaviae* (Seria Științe economice și ale comunicării), 2023, vol. 1, nr. 11, pp. 70–75. ISSN 2587-4446. DOI: [https://doi.org/10.59295/sum11\(01\)2023_09](https://doi.org/10.59295/sum11(01)2023_09).
2. ANTOCI, A. *Comunicarea ca pivot al existenței umane: explorarea filosofiei cotidiene în contextul cercetării și inovării globale*. În: *Integrare prin cercetare și inovare: conferința științifică națională cu participare internațională. Științe Sociale*. Chișinău: CEP USM, 2025, pp. 5–10. ISBN 978-9975-62-990-4.
3. ANTOCI, A. *Identitate digitală: o călătorie în lumea virtuală*. În: *Fenomene și tendințe în jurnalism și comunicare*, 2024, pp. 86–93. ISBN 978-9975-62-843-3.
4. ANTOCI, A. *Omul, zeul și algoritmul: dilemele morale ale superinteligenței*. În: *Studia Universitatis. Seria Științe Sociale*, 2025, nr. 11(6). Chișinău: CEP USM. ISSN 2587-4446. E-ISSN 2587-4454.
5. BENJAMIN, W. *Teze despre filosofia istoriei* (1940). În: *Iluminări*. București: Editura Univers, 2002. ISBN 973-34-0817-4.
6. DURKHEIM, É. *Diviziunea muncii sociale* (1893). București: Editura Antet, 2001. ISBN 978-973-636-285-9.
7. HORKHEIMER, Max; ADORNO, Theodor W. *Dialectica iluminismului*. București: Editura Univers, 2008. ISBN 978-973-34-1000-2.
8. HARARI, Yuval Noah. *Homo Deus. Scurtă istorie a viitorului*. Iași: Editura Polirom, 2018. ISBN 978-973-46-7199-1.
9. HARARI, Yuval Noah. *Sapiens. Scurtă istorie a omenirii*. Iași: Editura Polirom, 2017. ISBN 978-973-46-4888-7.
10. HEGEL, G. W. F. *Prelegeri de filosofie a istoriei*. București: Editura Academiei Române, 1968.
11. KANT, I. *Ideea unei istorii universale din perspectivă cosmopolită* (1784). În: *Opere filosofice*. București: Editura Științifică, 1998.
12. KANT, I. *Spre pacea eternă. Un proiect filosofic* (1795). București: Editura ALL, 2008. ISBN 978-973-571-624-0.
13. LYOTARD, J.-F. *Condiția postmodernă. Raport asupra cunoașterii*. București: Editura Babel, 1993. ISBN 973-48-1012-X.

Date despre autori:

Ecaterina LOZOVANU, doctor, conferențiar universitar, Universitatea Tehnică a Moldovei.

ORCID: 0000-0002-5722-1600

E-mail: ecaterinalozovanu@ssu.utm.md

Arina ANTOCI, doctor, conferențiar universitar, Universitatea Tehnică a Moldovei.

ORCID: 0000-0001-9594-3447

E-mail: arinaantoci@mail.ru

Prezentat: 01.03.2026

Recenzat: 10.03.2026

Acceptat spre publicare: 20.05.2026